

РЕФЕРАТ

Во средниот век епископската титула на св. Климент ја среќаваме во три основни варијанти:

„епископ Велички“ - „епископ Словенски“ - „епископ на Бугарија / епископ бугарски“

Потеклото и значењето на првата е сосема јасно, така како и варијантата Дремвицки, Тивериополски – потекнува од името на епископијата што ја заземал св. Климент. Другите две: епископ словенски и епископ бугарски од своја страна се прилично невообичаени. Тие не потекнуваат од името на неговата епископска катедра. Не постоела ниту црква, ниту епархија која себе си да се нарекува словенска, освен како што сугерираше колегата Бобан Петровски..... Од друга страна макар да постоела црква со име Архиепископија на Бугарија, „Бугарија / Бугарски“ можело да се јави во титулата на поглаварот, или на функционер чии ингеренции се протегале на целата територија на бугарската црква (како егзарх), а не на епископ. Единствениот случај кога ја наоѓаме титулата епископ на Бугарија надвор од случајот на св. Климент, е од првите години после покрстувањето на Бугарија, кога за кратко во Бугарија имало само еден епископ, и Бугарија била епископија, но не и подоцна, по создавањето на архиепископијата.

ЕПИСКОП СЛОВЕНСКИ

Како епископ Словенски го наоѓаме св. Климент во преписите од некои негови дела: во *Заповѣдания о праздницѣхъ Климента, еѣпа словѣньска*, во слово за апостол Тома (наслов: *„поученіе Климента еѣпа словенска“*), во Пофалба за Михаил и Гаврил и Пофалба за св. Климент Римски), најстариот препис од кои е од XII в. и е еден од најстарите постоечки преписи на дела создадени од учениците на св. Кирил и Методиј.

Придавката „словенски“ нема врска со никоја епископска катедра, но има врска со една оригинална практика посведочена од времето наскоро после смртта на св. Климент, епископи како него да ја добиваат титула или прекар „епископи Словенски“ па дури и бројка со неа: Во продолжението на изгубеното св. Климентовото житие, старото словенско житие на св. Наум така е наречен деволскиот епископ Марко: *Марко четвртѣи еѣскопъ въ Словенскѣи езъкъ бысть Дѣволъ*. Тоа може да се преведе и како епископ на словенски јазик и како епископ на словенскиот народ, бидејќи старословенскиот јазик во својата рана фаза на развој немала посебен збор кој да биде еквивалент на грчкиот етнос, па се употребувал ~~јазык~~.

Титулата словенски според тоа може да се објасни на два начини. Етнички: свети Климент е еден од епископите на словенскиот народ, кој бил објект на мисијата на св. Кирил и Методиј, и во таков случај оваа титула би била доста оригинална. Или како

акцентирање на јазикот на богослужбата и проповедта користена од соодветниот епископ. Во секој случај и по смртта на св. Климент таквите епископи биле доволно редок случај за да се чувствува потреба а и да биде возможно да им се даваат редни броеви.

ЕПИСКОП БУГАРСКИ

Титулата епископ на Бугарија или епископ бугарски ја наоѓаме во Синаксарот на цариградската црква (τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματούργοῦ Κλήμεντος ἐπίσκοπον Βουλγαρίας τοῦ ἐν τῇ Ἀχρίδι), во Пространото житие на св. Климент од Теофилакт Охридски (во насловот: Κλήμεντος ἐπίσκοπου Βουλγαρων, а во текстот: “првиот епископ на бугарски јазик“) и во други текстови на грчки јазик кои се појавуваат во Охридската архиепископија, како Краткото житие на св. Климент од Димитар Хоматијан. ἁγίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματούργοῦ Κλήμεντος ἐπίσκοπον Βουλγαρίας τοῦ ἐν τῇ Ἀχρίδι “, идентична со онаа Синаксарот) и во грчката служба посветена на св. Климент. Во средниот век оваа титула се појавува само во оригинални дела напишани на грчки јазик. Во словенски текстови ќе ја најдеме после 13 в. во преводи на такви грчки дела (житијата на св. Климент), но не и во оригинални словенски текстови. Карактерно е што и покрај авторитетот на текстовите напишани на византиски грчки, и покрај тоа што грчките житија биле преведени на словенски запазувајќи ја нивната терминологија, тоа немало за последица ширење на титулата „епископ на Бугарија“ во словенската литература.

Така титулата „епископ словенски“ се јавува само во словенски текстови, а бугарски само во оригинални дела на грчки јазик. За разлика од нив епископ Велички се среќава и во двете пишани традиции.

ДВЕ ОБЈАСНУВАЊА: 1, БУГАРИ = СЛОВЕНИ

Како дошло до појавата на титулата „епископ на Бугарија“ тогаш? Можат да се понудат две објаснувања, кои не си противречат, туку меѓусебно се дополнуваат.

Споредба меѓу два извори: едниот продолжениеот на изгубеното св. Климентово житие со Пространото грчко житие ни го покажува следното:

1. Старо Наумово житие: **Д**арко четвртѣи епископъ въ Словенскѣи еззыкѣ бысть Дѣволгы.
2. Пространо житие: „Βουλγαρων γλώτῃ πρῶτος ἐπίσκοπος ὁ Κλήμης.

Тоа заедно со споредба со употребата на поимите Словени и Бугари во словенските тестови во X в. сугерира дека во словенскиот оригинал на житието стоело „Климент прв епископ на словенски јазик / народ“. Во тоа светло епископ бугарски се јавува византиски превод на оригиналната епископ словенски и претставува дел од една особено карактерна појава во дел од византиските извори од 11 в. понатаму да се заменува

поимот Словени / словенски со Бугари / Бугарски, што реално довело до излегување од употреба на поимот Словени во византиските извори во текот на 12 в.

Бугари = Словени во Византиските извори

Замената на поимот Словени со Бугари ја забележуваме највеќе на географски и јазично ограничен простор: грчките текстови настанати канцеларијата на Охридските архиепископи или во темата Тесалоника. Таков е случајот со едно резиме направено во Солун во средината на XI в., на документ од манастирот Ивирон издаден во 960 г. каде ја наоѓаме фразата $\Sigma\kappa\lambda\acute{\alpha}\beta\omega\nu \text{ Βουλγάρων}$ за луѓе населени крај Јерисо, на Халкидик. За $\text{Bulgari qui Sclavi}$ apelantur пак во Халкидик, во село Ливадија, се зборува во житието на св. Григориј Агиорит. Во житието на св. Климент од Теофилакт повеќе пати среќаваме замена на поимот Словени со Бугари при што особено јасно е тоа направено во карактеристичниот израз: $\tau\acute{\omega}\nu \Sigma\theta\lambda\alpha\beta\epsilon\nu\acute{\omega}\nu \gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma \epsilon\acute{\iota}\tau\omicron\nu \text{ Βουλγάρων}$. Поимот Словени е целосно заменет со „Бугари“ кај Кекавмен. Во Лексиконот на Зонара поимот Словен е отсутен, освен во формата „Склавинија“ кој е изедначен со „Бугарија“ ($\Sigma\kappa\lambda\alpha\beta\iota\nu\acute{\iota}\alpha$ ($\Sigma\kappa\lambda\alpha\beta\eta\nu\acute{\iota}\alpha$). $\eta \text{ Βουλγαρία}$). Во сите овие случаи ние немаме идеја дека постои посебен бугарски народ како еден од словенските народи, туку станува збор за еден и ист народ – Бугари е синонимно име за Словените сфаќани како единствен народ и според она што го наоѓаме во житијата и службите кои биле напишани во Охрид на грчки во периодот 11 – 13 в. таквиот единствен „бугарски“ народ живеел во Моравија, Панонија, Далмација, Илирик, Македонија, Тракија и соседните на Дунав области.

Синаксарот:

Оваа појава е посведочила од средината на 11 в. понатаму. Тоа на прв поглед како да противречи на титулата на св. Климент во Синаксарот на Цариградската црква, кој се смета дека бил редактиран во текот на X в. и во кој г наоѓаме идентичниот со насловот на Краткото житие текст: $\tau\omicron\upsilon \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\nu \text{ πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματούργου Κλήμεντος ἐπίσκοπου Βουλγαρίας τοῦ ἐν τῇ Ἀχρῖδι}$.

Тоа меѓутоа не зборува за порана појава на придавката бугарски во титулата на св. Климент во X в., туку за подоцнежнo внесување на свети Климент во Синаксарот. Синаксарот содржи настани до крајот на 10 в. од што следи дека барем дел од него е завршен во 11 в. Споредбата со начинот на кој е претставен св. Климент во Старото словенско житие и во Месецословот на Асемановото евангелие од крајот на X в., ни покажува дека титулата во Синаксарот не можела да се потпре на ништо напишано за св. Климент на словенски јазик. Вклучувањето на градот Охрид во титулата е многу важно момент - св. Климент не бил епископ на Охрид. До 1018 г. за слушателите во Константинопол Охрид би бил непознато мало и незначајно гратче со варварско име во

туѓа земја, така што неговото спомнување ниту би им зборувало нешто, ниту би помогнало во идентификацијата на епископот. После 1018 г. меѓутоа тој е метропола на Охридската архиепископија, на архиепископијата на „цела Бугарија“. Дека вклучувањето на св. Климент во Синаксарот е поврзано со основањето на Охридската архиепископија сведочи и друго – тој е единствениот светец од границите на бугарското царство, кој воопшто е спомнат во Синаксарот – ги нема ниту другите словенски светци, но исто така и бугарските како владетелите Борис и Петар, па според тоа не станува збор за „обмен на светци“, ниту на стремеж за вклучување на светци од Бугарското царство во Синаксарот. Во такво светло вклучувањето на св. Климент во Синаксарот може да се објасни со неговото претворање во патрон на Охридската архиепископија, а што би значело дека тој е вклучен во Синаксарот на Цариградската патријаршија непознато кога после 1018 г.

Така првото објаснување е дека титулата „епископ бугарски“ не е ништо друго освен византиски превод од оригиналната словенска титула „епископ словенски“

ОБЈАСНУВАЊА: 2 БУГАРСКИ = ДИЕЦЕЗАТА НА ЦЕЛА БУГАРИЈА

Второто објаснување поаѓа од фактот дека грчките текстови посветени на светецот го третираат него до 11 в. понатаму како епископ и водач на целиот „бугарски народ“ и на Бугарија.... Во византиските и латинските извори во периодот 11 – 12 в. поимот Бугари имал една основна доминантна употреба, многу пораширена од спомнатата веќе употреба за именување на Словените генерално. Како што тоа беше јасно демонстрирано во последно време поимот Бугари се употребувал основно за дијецезата на „архиепископијата на цела Бугарија“ и за нејзините жители. Тоа е причината изворите во 11 – 12 в. да не спомнуваат ништо за Бугари во Тракија и во деловите на Мизија кои биле надвор од дијецезата на архиепископијата. За охридските архиепископи од средината на 11 в. понатаму имено нивната дијецеза е „цела Бугарија“. Имено како архиепископи на паството на „цела Бугарија“ означувани со надетничкиот поим Бугари и охридските архиепископи можеле себе си да се декларираат како Бугари.

Св. Климент макар да бил само епископ после 1018 г. започнал да се осмислува како еден од поглаварите на Охридската архиепископија, како еден од нејзините предтечи, а што отварало патот кон титулата „епископ на Бугарија“. За охридските архиепископи тоа секако било и можност да се даде смисла на бесмислената од нивна гледна точка титула „епископ словенски“, која не се вметувала добро во црковната практика. Климентовата титула „епископ на Бугарија“ за „архиепископите на Бугарија“ би кореспондирала со нивната сопствена титула.

Причиниа за преведувањето на титулата и за промовирањето на св. Климент како бугарски епископ бил стремежот на Охридските архиепископи да ја еманципираат својата црква, да и дадат апостолска втемеленост, а преку тоа и духовна независност и тежина. Притиснати од оромната надмоќ на Цариградската патријашија како духовен и интелектуален авторитет, како богатство и големина, и како близост до василевсот на Ромеите Охридските архиепископ од 11 – 13 в. вложиле многу напор за да ја аргументираат својата независност, рамноапостолност и да изнајдат значајна традиција. Тие ќе го преземат наследството на Јустинијана прима, ќе вклучат меѓу своите поглавари учесник во првиот вселенски собор, ќе се претстават себе си како првостепени борци против „духоборството“ име под кое ќе спојат македонијанството со римокатолицизмот“. Присвојувањето на словенската христијанска традиција било дел од овие напори, при што најсилно бил зафатен св. Климент, чии мошти се наоѓале во главниот град на архиепископијата па неговиот лик започнува да се трансформира и постепено од епископ велички, во епископ на Бугарија, патрон и претеча на поглаварите на Охридската архиепископија (во Дјуканжовиот список) за крај да израсне до архиепископ па дури и патријарх на Охрид. Крштевајќи го бугарски Охридските грчки архиепископи го направиле него свој.

ВО СЛОВЕНСКИТЕ ИЗВОРИ НЕ БИЛО ТАКА

Словенската пишана традиција доста долго останала отпорна на овие тенденции за замена на поимот Словени со Бугари. Во преписите на словенските дела, како и во новите оригинални словенски дела во периодот 11 – 13 в. се чувала традиционалната употреба на поимот Словени, кој не бил мешан со поимот Бугари. За авторите и препишувачите на словенските текстови во овој период светите Кирил, Методиј, Климент и т.н. остануваат словенски, не бугарски. Но од крајот на 13 и особено во 14 в. под влијание на преводи на дела од грчки јазик во некои словенски текстови исто ќе се појави употреба на поимот Бугари како синоним на поимот Словени: *’а родъ словѣне, рекше българе*“.¹ во Сказанието за Сивила или Во Солунската легенда: *(въ землю (пространнѣ) и в ѣзики словиньскѣе се рекше Българе)*.² или како надетнички поим во Дополнувањата кон словенскиот превод на Манасиевата хроника).

Меѓутоа таа отпорност во старословенската литература во случајот со св. Климент била уште поголема. Додека Теофилакт го нарекува св. Климент епископ бугарски, во насловот на словото на св. Климент *Заповѣдания о празницѣхъ* препис од 12 в. тој е *Климентъ, епископа словѣнська*. Како што беше речено тој така и нема да биде наречен

¹ Историко-апокалиптична книжнина, с. 253

² Иванов, Старини, с. 282.

епископ бугарски во оригинално словенско дело. Дури и во Бориловиот синодик каде св. Кирил е прогласен за просветител на бугарскиот род и преведувач од грчки на бугарски, за Методиј, Климент, Сава, Горазд и Наум е кажано само дека „многу се потрудиле за словенската книга“.

Така би можело да се заклучи дека титулата *епископ словенски* била користена веројатно неофицијално уште додека св. Климент бил жив или посмртно од учениците негови и ја одразувала специфичната јазична и етничка традиција поврзана со делото на св. Кирил и Методиј. Титулата епископ бугарски / на Бугарија се јавила како превод и осмислување на титулата „епископ словенски“ во процесот на претворање на св. Климент во патрон на Охридската архиепископија и на присвојување и адаптирање на словенската христијанска традиција од ромејските архиепископи на „цела Бугарија“.